

Μακεδονικά

Τόμ. 36 (2007)

Σοφία Ήλιάδου-Τάχου, Το Κρούσοβο πέρα από την ιστορία και τη μνήμη (1845-1903). Όψεις από την οικονομία, την εκπαίδευση και την κοινωνία του Κρουσόβου, ως την εξέγερση του Ίλιντεν. Μέσα από το ανέκδοτο αρχείο του Γ. Νιτσιώτα, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός οίκο

Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά

doi: [10.12681/makedonika.38](https://doi.org/10.12681/makedonika.38)

Copyright © 2014, Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πεντζοπούλου-Βαλαλά Τ. (2011). Σοφία Ήλιάδου-Τάχου, Το Κρούσοβο πέρα από την ιστορία και τη μνήμη (1845-1903). Όψεις από την οικονομία, την εκπαίδευση και την κοινωνία του Κρουσόβου, ως την εξέγερση του Ίλιντεν. Μέσα από το ανέκδοτο αρχείο του Γ. Νιτσιώτα, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός οίκο. *Μακεδονικά*, 36, 278-281. <https://doi.org/10.12681/makedonika.38>

στις ένοπλες δυνάμεις. Όπως παρατηρείται στο βιβλίο, το πραξικόπημα ήταν ανεξήγητο γιατί δεν ακολουθούσε τις τάσεις που επικρατούσαν στη Δυτική Ευρώπη. Προσθέτω ότι τα διακυβεύματα, αν και σοβαρά, δεν ήταν τέτοια που να δικαιολογήσουν αυτή την πόλωση: όλες οι διαφωνίες εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής ήταν διαχειρίσιμες. Αυτό που δεν υπήρχε ήταν η υποκειμενική δυνατότητα χειρισμού τους. Γεγονός είναι ότι η δικτατορία δεν χαρακτήρισε τελικά την πολιτική εξέλιξη της Ελλάδας. Το νέο δημοκρατικό καθεστώς ήταν το πιο γνήσιο που γνώρισε η Ελλάδα και σε γενικές γραμμές, συντελούσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο σκληρός πυρήνας των θεμελιωδών δικαιωμάτων προστατεύεται, με κρίσιμη εξαίρεση τη διοικητική λειτουργία.

Τι θα μπορούσε να αποσταθεροποιήσει αυτό το σύστημα; Στη σ. 548 του βιβλίου υπάρχει μια ενδιαφέρουσα διαπίστωση. Αν και το ιδανικό της φιλελεύθερης πολιτείας του Θεοτοκά δεν αμφισβητείται στη σημερινή εποχή υπερισχύει ο homo economicus και όχι ο homo politicus. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Αν η λογική της αγοράς, του ιδιωτικού κέρδους, διαπεράσει όλες τις σφαιρές κοινωνικής δραστηριότητας σημαίνει ότι ο κοινός χώρος, ο χώρος της πολιτικής στενεύει ή και εξαφανίζεται. Σημαίνει ότι καταχρηστικές διοικητικές πρακτικές παραμένουν ανεξέλεγκτες, ότι η κοινωνική πολιτική αποκτά όλο και λιγότερο ενδιαφέρον, ότι δεν πιστεύουμε εν τέλει ότι μπορεί να επηρεάσουμε θετικά ως πολίτες μιας συντεταγμένης πολιτείας το μέλλον μας. Από την άλλη πλευρά είναι πολύ πιθανό ότι κάποια στιγμή η λεγόμενη οικονομία της αγοράς δεν θα προσφέρει απλόχερα σε όλους τις απολαβές που αυτοί φαντάζονται ότι θα έχουν. Οι προοπτικές της ανοδικής κινητικότητας, προϊόν της γήρασης που διαπερνά όλες τις εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, δεν είναι τόσο λαμπρές σε οικονομίες κορεσμένες όπως οι ευρωπαϊκές ή ελεγχόμενες από γιγαντιαίες οικονομικές δυνάμεις όπως η αμερικανική. Με άλλα λόγια τα υπάρχοντα μοντέλα δεν αποτελούν λύσεις εύχρηστες, πραγματοποιήσιμες ή και επιθυμητές. Εάν συνεπώς ο δημόσιος χώρος, ο χώρος των κοινών στον οποίο θα προσέρονται πολίτες εφοδιασμένοι με το προαπαιτούμενο του κλασικού φιλελευθερισμού, τον ορθό λόγο, δεν ενδυναμωθεί, οι πιθανότητες να βρίσκουν αυξανόμενη απήχηση κινήσεις και αντιλήψεις ανορθολογικής βάσης και αυταρχικού πολιτικού προσανατολισμού είναι αυξημένες. Αυτό νομίζω είναι το πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπίσουν με μεγαλύτερη οξύτητα οι ευρωπαϊκές κοινωνίες, ανάμεσα σ' αυτές και η ελληνική και με αυτά στο νου μας είμαστε υποχρεωμένοι να αναζητήσουμε λύσεις ευρηματικές και πρωτότυπες.

Ερευνητικό Κέντρο της Ακαδημίας Αθηνών

ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ

Σοφία Ήλιάδου-Γάχου, *Τò Κρούσοβο πέρα από την ιστορία και τή μνήμη (1845-1903). Όψεις από τήν οικονομία, τήν εκπαίδευση και τήν κοινωνία του Κρούσοβου, ως τήν εξέγερση του Ίλιντεν. Μέσα από τò ανέκδοτο αρχείο του Γ. Ντισώτα, Θεσσαλονίκη, έκδοτικός οίκος Άντ. Σταμούλη, 2004, σελ. 190.*

Μία ώραία μονογραφία για τò Κρούσοβο και τήν οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού αυτού κέντρου τής Πελαγονίας μās προσέφερε ή κ. Σοφία Ήλιάδου-Γάχου.

Τò ιδιαίτερο ενδιαφέρον τής έρευνας τής είναι ότι πολλά ιστορικά στοιχεία για τήν έλληνοβλάχικη κοινότητα του Κρούσοβου στα χρόνια 1845-1903 τὰ φέρνει στο

φῶς μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς οἰκογενείας Νιτσιώτα, τῆς ὁποίας ἡ συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ τόπου μέσα ἀπὸ τὶς ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὴν Αὐστρία ἦταν σημαντικὴ.

Παράλληλα μὲ τὸ ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο ἡ συγγρ. συμβουλευθῆκε καὶ τὰ Προξενικὰ Ἀρχεῖα (Ἀρχεῖο Εὐ. Κωφοῦ, Ἀρχεῖα Ξένων Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν) τὰ ὁποῖα εἶναι συγκεντρωμένα στὸ Μουσεῖο Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα, στὴν Θεσσαλονίκη, καὶ ἀποτελέσαν πολὺτιμη πηγὴ γιὰ τὴν ὅλη ἔρευνα. Σημαντικὲς ἐξειδικευμένες ἐργασίες γιὰ τὴν περιοχὴ εἶχαν ἤδη δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ὅπως οἱ ἔργονες τοῦ Ἀπόστολου Βακαλόπουλου, Χαράλαμπος Παπαστάθης, Νικολάου Μπάλα, Θ. Νάτσινα, τῆς Δέσποινας Τσούγκα-Παπαστάθης, τοῦ Γεωργίου Τσότσου.

Οἱ τέσσερις μεγάλες ἐνότητες τοῦ βιβλίου ἀφιερώνονται στοὺς σημαντικοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας, τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τέλος, τῆς ἱστορικῆς καταστορῆς τοῦ Κρούσοβου καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἐὰς θυμίσουμε ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς προξενικὲς ἀρχεῖς στὸ Κρούσοβο ζοῦσαν χίλιες τετρακόσιες οἰκογένειες ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ χίλιες ἦταν ἑλληνοβλαχικὲς, ἑκατὸν πενήντα ἑλληνοαλβανικὲς καὶ οἱ ὑπόλοιπες βουλγαρικὲς.

Ἡ κοινότητα εἶχε δεκατρεῖς ἐνορίες ἀπὸ ὅπου ἐκλέγονταν οἱ εἴκοσι τέσσερις ἀντιπρόσωποι τῆς Κοινότητος. Τὴν Δημογεροντία τὴν ἀποτελοῦσαν ἕξι μέλη ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους. Βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν ἀντιπροσώπων ἦταν μεταξὺ ἄλλων ἡ ἑλληνικὴ παιδεία – κατάρτιση στὰ ἑλληνικὰ γράμματα – καὶ ἡ καταβολὴ εἰσφορῶν γιὰ τὰ σχολεῖα τὰ ὁποῖα τελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη μιᾶς Ἐφορείας ἡ ὁποία ἐνέκρινε τὸ πρόγραμμα σπουδῶν καὶ τὰ ἐγχειρίδια μὲ βάση τὶς ἀποφάσεις τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς.

Θὰ σταθῶ λίγο στὴν ἐκπαίδευση γιὰτὶ ἡ συγγρ. ἀναδεικνύει ἀκριβῶς τὴν φιλοπατρία τῶν κατοίκων τοῦ Κρούσοβου οἱ ὁποῖοι συντηροῦσαν μὲ δικούς τους πόρους τόσο τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα, πού ἦταν ἐνοριακά, ὅσο καὶ τὰ οἰκοδιδασκαλεῖα. Τὸ 1847 σὲ οἰκόπεδο, κληροδότημα Μιχαὴλ Νικολάου, κτίζεται σχολεῖο πού θὰ συντηρεῖται ἐφεξῆς μὲ συνδρομὲς καὶ δωρεές. Ὁ Μ. Νικολάου εἶναι σύζυγος τῆς Μαρίας Νιτσιώτα πού ὑπῆρξε εὐεργέτις καὶ τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς κοινότητος. Στὴν ἀρχὴ λειτουργοῦσε ἀστικὸ σχολεῖο μὲ ἕξι τάξεις δημοτικοῦ καὶ ἀργότερα καὶ μὲ τρεῖς τάξεις ἑλληνικοῦ. Τὸ 1872 ἰδρύθηκε καὶ ἐξατάξιο Παρθεναγωγεῖο. Ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 1885 γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχαν τότε δύο Δημοτικὰ Σχολεῖα (115 καὶ 438 μαθητὲς ἀντίστοιχα), δύο Παρθεναγωγεῖα (52 καὶ 80 μαθήτριες ἀντίστοιχα), Ἑλληνικὸ Σχολεῖο μὲ 39 μαθητὲς καὶ Νηπιαγωγεῖο μὲ 192 μαθητὲς. Γιὰ τὴν σχέση τῆς Κοινότητος μὲ τοὺς ἐκάστοτε Ἑλληνες Προξένους ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα στὴν ἔρευνα.

Μὲ βάση τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μουσείου Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ἡ συγγρ. περιγράφει μὲ ἀκριβεία τὴν διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ δίδει συνοπτικὰ τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς τῆς ἑλληνορθοδόξου Μητροπόλεως Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν. Τυπικὰ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως ἦταν ἡ Ἀχρίδα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1872 ὁ Μητροπολίτης Μελέτιος τὴν εἶχε μεταφέρει στὸ Κρούσοβο ὅπου προεῖχε τὸ ἑλληνόφωνο σχολεῖο. Ἀπὸ τοὺς Μητροπολίτες πού διαδέχθηκαν τὸν Μελέτιο ξεχώρισε ὁ τελευταῖος Μητροπολίτης, ὁ Ἄνθιμος ὁ ὁποῖος ἔζησε καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ Κρούσοβου στὰ γεγονότα τοῦ Ἰλντεν (1903).

Ἦταν περιλαμπρὴ ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἡ ὁποία κτίσθηκε τὸ 1832 καὶ κόστισε 400 ὀθωμανικὲς λίρες. Ἑλληνες τεχνίτες ἐργάστηκαν, ὁ Πέτρος ἀπὸ τὸ χωριὸ Κίτσοβο ἔκανε τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο, ἐνῶ ὁ Μιχαὴλ ἀπὸ

τὴν Σαμαρίνα ἐξωγράφησε τὶς εἰκόνες. Ἡ ἐκκλησία κήηκε τὸ 1903. Ἡ δευτέρα ἐκκλησία, αὐτὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου κτίσθηκε τὸ 1868 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα, ἀλλὰ τὸ 1870 βίαια τὴν κατέλαβαν οἱ ἐξαρχικοί. Μεγάλο βέβαια πολιτικὸ θέμα δημιουργήθηκε μὲ τὰ ἐγκαίνια τῆς τρίτης ἐκκλησίας τοῦ Κρουσόβου, τῆς λεγομένης «βλαχικῆς», τὴν ὁποία ἀνήγειραν οἱ ρουμανίζοντες. Ἄξιζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος, Πρόεδρος τοῦ «Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», εἶχε ἐπισημάνει τότε τὴν μεγάλη σημασία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς συγγρ. τὶς ἐπιτυχεῖς προσπάθειες τῶν Κρουσοβιτῶν γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἑλληνικῆς τους καταγωγῆς, ὅταν στὰ 1881 ἀρχίζει ἡ προπαγάνδα τῶν ρουμανιζόντων οἱ ὅποιοι ἐπιχειροῦν νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ταυτότητα τῶν κατοίκων τοῦ Κρουσόβου. Τὸ 1885 ἰδρύεται ἡ ἀδελφότητα «Πρόοδος» μὲ καταστατικὸ σκοπὸ τὴν συσπείρωση τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας καὶ τὴν προαγωγή τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σὲ καιροῦς χαλεπούς.

Ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη ἐμπορικῶν σχέσεων μὲ κέντρα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ κυρίως μὲ τὴν Αὐστρία διαφωτιστικὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Νιτσιώτα, ὅπου βρῖσκουμε καὶ τὰ ἐταιρικὰ ἔγγραφα μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται ἡ οἰκονομικὴ δύναμη καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιρροή στὴν Πελαγονία τῆς οἰκογένειας Νιτσιώτα ἡ ὁποία εἶχε δημιουργήσει σημαντικὴ ἀκίνητη περιουσία στὸ Κρούσοβο. Ἐμπορευόταν ὑφάσματα ἀπὸ Ἀμερικὴ, Εὐρώπη, ἑλληνικὰ προϊόντα, ὅπως λάδι, σιτάρι καὶ βρώμη. Τὰ παραβάνια φόρτωναν ἐμπορεύματα στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μὲσω Βιτωλίων στὸ Βελιγράδι, πόλη εἰσόδου πρὸς τὴν Αὐστρία, στὴν Πέστη καὶ τὴν Βιέννη. Ἡ ποταμοπλοία στὸν Δούναβη ἦταν συνήθως ἡ πιὸ ἀσφαλὴς ὁδὸς γιὰ τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο, στὸ ὁποῖο οἱ Ἕλληνες εἶχαν πρωτεύοντα ρόλο, παρόλο πὺ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων μὲ τὰ Προξενεῖα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὸν Κάτω Δούναβη ἦταν σκληρὸς.

Οἱ σελίδες τὶς ὁποῖες ἡ συγγρ. ἀφιερώνει στὴν καταστροφή τοῦ Κρουσόβου τὸν Αὐγουστο τοῦ 1903 εἶναι συγκινητικὲς. Τὰ γεγονότα βέβαια τοῦ Ἰλιντεν εἶναι γνωστά. Περιγράφονται μὲ τρόπο λιτὸ καὶ μὲ εὐθὺ λόγῳ ἔτσι ὥστε ἡ ἐντύπωση πὺ ἀφήνουν νὰ ἀγγίζει τὸ θυμικὸ τοῦ ἀναγνώστη.

Στίφη ἀτάκτων Τουρκαλβανῶν τῆς Δίβρας ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἤδη τοῦ 1878 εἶχαν βάσει στὸ μάτι τὴν εὐημεροῦσα ἑλληνοβλάχικη κοινότητα. Πληροφορίες γιὰ ἀγορὰ καὶ κρῦψιμο ὄπλων ἐφθάναν στὰ αὐτιά τῶν ἑλληνικῶν προξενικῶν ἀρχῶν ἀπὸ τὰ 1896 καὶ μετὰ.

Τὸ Κρούσοβο ἦταν στόχος τῶν Βουλγάρων οἱ ὅποιοι συγχρόνως ἐκμεταλλεύονταν τὴν δρᾶση τῶν Τουρκαλβανῶν, οἱ ὅποιοι ἐπιδίδονταν σὲ ἀπαγωγὲς πλουσίων Κρουσοβιτῶν καὶ τὰ λῦτρα τὰ ἔδιναν στὸ βουλγαρικὸ κομτᾶτο, «κάτω ἀπὸ τὴν μύτη τῆς διεφθαρμένης τουρκικῆς διοικήσεως». Οἱ ἀπαγωγὲς καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ – ἦταν γνωστὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἐκβιαστῶν! – εἶχαν δημιουργήσει ἕνα γενικὸ κλίμα ἀνασφάλειας. Οἱ ἀναφορὲς τῶν ξένων Προξένων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας (μὲ πρῶτη τὴν φιλοβουλγαρικὴ ἀναφορὰ τοῦ Ἄγγλου Προξένου μὲ τηλεγραφήματα τῆς 7ης καὶ 10ης Αὐγούστου) καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενεῖου τοῦ Μοναστηρίου ἀποτυπώνουν τὴν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς. Συμμορίες Βουλγάρων κατέλαβαν τὸ Κρούσοβο λεηλατώντας τὰ ἑλληνικὰ σπίτια. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς στάλθηκε γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξεγέρσεως. Οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες ἔβαλαν φωτιά στὴν ἑλληνικὴ συνοικία γιὰ νὰ μὴν φανοῦν οἱ λεηλασίες τῶν Βουλγάρων (366 οἰκίες καὶ 203 μὲτὰ κα-

ταστήματα λεηλατήθηκαν). Ἡ Μητρόπολη, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τὸ σχολεῖο πυρπολήθηκαν, ἐνῶ ἀνέπαφη εἶχε παραμείνει ἡ βουλγαρική συνοικία καὶ κανένας Βούλγαρος δὲν σκοτώθηκε.

Σήμερα οἱ πολὺ καλές, φιλικές καὶ εἰρηνικές σχέσεις μας μὲ τὴν Βουλγαρία καὶ τοὺς ἄλλους γειτονικοὺς λαοὺς μᾶς κάνουν νὰ ξεχνοῦμε τὰ τραγικὰ αὐτὰ γεγονότα. Χρειάζεται ὅμως νὰ τὰ συγκρατοῦμε στὴν μνήμη μας. Μόνο τότε ἐκτιμοῦμε τὸ πολὺτιμο ἀγαθὸ τῆς εἰρήνης, ὅταν γνωρίζουμε τί στοίχησε ἢ κατάκτησή του.

Δὲν ἐδραιώνεται ἡ εἰρήνη στὴν ἐξασθένηση τῆς ἱστορικής μνήμης ἀλλὰ στὴν διατήρησή της. Εἶναι ἀγαθὸ πὺν δὲν δωρίζεται ἀλλὰ κατακτᾶται.

Ἡ συγκροτημένη μονογραφία τῆς κ. Ἡλιάδου-Τάχου γιὰ τὸ Κρούσοβο, μὲ τὴν χρῆση κρατικοῦ ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικοῦ ἀρχείου συμβάλλει στὴν γνώση τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Βορρᾶ, καὶ ἐπιτρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι χῶρος ὑποκειμενικῶν ἐρμηνειῶν καὶ ἐπιλεκτικῆς ἀντιμετωπίσεως.

Οἱ ἰδέες μας μπορεῖ νὰ ἀκολουθοῦν τίς τάσεις τοῦ συρροῦ. Τὰ ὅσα ὅμως συνέβησαν εἶναι γεγονότα στὴν κυριολεξία. Ἄς μὴν μᾶς ἐγκαταλείπει αὐτὴ ἡ σκέψη στοὺς καιροὺς πὺν ζοῦμε.

Γενική Γραμματεὺς τῆς ΕΜΣ
(ἕως 30.09.2007)

ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΛΑΑ

Παντελής Μ. Νίγδελης, Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου τοῦ Θεσσαλονικέως – Ἄλληλογραφία (1880-1912), Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν [Ἐπιστημονικὰ Πραγματεῖαι, Σειρὰ Φιλολογική καὶ Θεολογική, ἀρ. 19], Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 364.

Ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου (1859-18.1.1914) ὑπῆρξε μία ἐκπληκτικὴ μορφή τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὸ ζητούμενο, ὅπως γράφει προλογικά ὁ συγγρ., εἶναι ἡ σύνθεση μᾶς μονογραφίας γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανεκδοσὴ τοῦ συνολικοῦ ἔργου του, μὲ τὴ δυσκολία ὅτι πολλὲς μελέτες του ἔχουν δημοσιευθεῖ σὲ δυσπρόσιτα, σήμερα, περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες πὺν ἀναφέρονται σὲ ποικιλία θεμάτων: ἀρχαιολογία, ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως, κλασικὴ καὶ βυζαντινὴ φιλολογία, τοπικὴ ἱστορία. Πρὸς τὸ ζητούμενο τῆς συνθέσεως αὐτῆς τῆς μονογραφίας συμβάλλει καὶ ἡ δημοσίευση τῆς ἀλληλογραφίας του, ἡ ὁποία, ἀναμφιβόλως, ἀποτελεῖ πολὺτιμη πηγὴ τόσο γιὰ τὴ σύνθεση τῆς μονογραφίας, ὅσο καὶ γιὰ τὴν προώθηση τῶν γνώσεών μας σὲ πολλὰ, ἐπὶ μέρους, θέματα πὺν ἀναδεικνύουν ἀκόμη καὶ ζητήματα ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος σὲ μία περίοδο πὺν πολλὰ προβλήματα ἀπασχολοῦσαν τὸ μικρὸ ἑλλαδικὸ κράτος. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Π. Παπαγεωργίου πρέπει νὰ εἶναι πολὺ πλούσια καὶ εἶναι κρῖμα πὺν τὸ ἀρχεῖο του πὺν φυλασσόταν στὸ Χαρίσειο Γηροκομεῖο κἀηκε κατὰ τὴ μεγάλη πυρκαγιὰ τοῦ 1917, ἀλλὰ χάρις στὴ μελέτη τοῦ συγγρ. ἔχουμε τῶρα ἐκδεδομένες 152 ἐπιστολές πὺν ἔστειλε καὶ ἔλαβε ὁ Θεσσαλονικεὺς λόγιος κατὰ τὴν περίοδο 1880-1912. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολές, ἐπιστολικά δελτάρια, ὑπομνήματα τοῦ Π. Παπαγεωργίου καὶ τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπιστολῶν του χωρὶς, φυσικά, νὰ μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀλληλογραφία πὺν ἐκδίδεται ἐδῶ εἶναι πλήρης, ἀφοῦ τὰ ἀρχεῖα τῶν παραληπτῶν τῶν ἐπιστολῶν του εἴτε ἔχουν καταστραφεῖ εἴτε λανθάνουν σὲ ἰδιωτικὰ ἀρχεῖα.

Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Π. Παπαγεωργίου ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης *Κλειώ*, σταλμένη ἀπὸ τὴν Ἰένα τὴν 4/16 Ἰουνίου 1880 καὶ ἡ τελευταία πρὸς τὸν ἀρχιμανδριτὴ Καλλίνικο Νικολαΐδη, ἡγού-